

ПРАВОВІ ОСНОВИ ЗАХИСТУ ПРАВ ДИТИНИ В УМОВАХ ВІЙНИ

Войчишена М. В.

ВСТУП

Охорона дитинства в Україні визначається як стратегічний загальнонаціональний пріоритет, що має важливе значення для забезпечення національної безпеки. Державна політика у цій сфері ґрунтується на забезпеченні найкращих інтересів дитини, реалізації прав дитини на життя, охорону здоров'я, освіту, соціальний захист, всебічний розвиток та виховання в сімейному оточенні¹. Конституцією України, дитині гарантовано такі права, як: право на життя та обов'язок держави – захищати права дитини (ст. 27); право на соціальний захист (ст. 46); право на достатній життєвий рівень, що включає достатнє харчування, одяг, житло (ст. 48); право на охорону здоров'я та медичну допомогу (ст. 49); право на охорону дитинства та сім'ю (ст. 51); рівність у правах незалежно від походження, право на захист від будь-якого насильства та експлуатації (ст. 52); право на освіту (ст. 53)². Вказані права є невід'ємними та обов'язковими для дотримання і захисту з боку держави.

Одним із напрямів внутрішньополітичної діяльності України є впровадження ефективних соціальних механізмів підтримки дитини і сім'ї³. Особливо важливими ці гарантії є в умовах збройної агресії російської федерації проти України, коли законні права та інтереси дітей перебувають під значним ударом, а повномасштабне вторгнення на територію України, ведення бойових дій та масовані обстріли створюють постійну небезпеку для життя і здоров'я дітей, впливають на їх психо-емоційний стан.

Діти є найбільш вразливою категорією населення, які в складних ситуаціях та таких, що загрожують їх безпеці, життю і здоров'ю не здатні приймати самостійні рішення та захищати свої права від протиправних посягань, а тому права дітей мають бути не тільки гарантованими

¹ Про охорону дитинства : закон України від 26.04.2001 № 2402-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14#Text>

² Конституція України прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України від 28.06.1996. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>

³ Про рішення Ради національної безпеки і оборони України "Про Стратегію національної безпеки України" : указ Президента України від 14.09.2020 № 392/2020. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/392/2020?find=1&text=%D0%B4%D0%B8%D1%82%D0%B8%D0%BD#w1_1

міжнародно-правовими актами та національним законодавством, а й захищеними державними, правоохоронними органами та правозахисними організаціями. В умовах збройного конфлікту пріоритетним завданням держави є захист та забезпечення таких основоположних прав дитини, як: право на життя, право на безпечні умови життя, право на захист від насильства, експлуатації та жорстокого поводження, право на проживання в сім'ї разом з батьками або одним з батьків, право на охорону здоров'я та медичну допомогу, право на освіту та розвиток, право на достатній життєвий рівень та соціальний захист.

1. Проблеми захисту прав дитини в умовах війни

За офіційною інформацією ювенальних прокурорів станом на 21 вересня 2025 року внаслідок повномасштабної збройної агресії російської федерації загинула 654 дитина, ще понад 2161 отримали поранення різного ступеня тяжкості⁴, постраждали від сексуального насильства – 20 дітей⁵. Найбільше дітей постраждало у Донецькій – 646, Харківській – 495, Херсонській – 214, Дніпропетровській – 242, Київській – 146, Запорізькій – 185, Миколаївській – 120, Сумській – 142⁶. Крім того, у період з 24.02.2022 по 21.09.2025 року незаконно депортовано 19546 дітей (повернуто з депортації 1605 дітей)⁷. Також, слід констатувати той факт, що кількість дітей, які постраждали внаслідок воєнних дій збільшується з кожним днем.

Діти на тимчасово окупованих територіях та територіях, наближених до зони проведення активних бойових дій та лінії фронту перебувають у вкрай вразливому становищі та стають жертвами тяжких злочинів. Серед протиправних дій, що вчиняються по відношенню до дітей в умовах війни слід виокремити такі: вчинення щодо українських дітей сексуального, фізичного та психічного насильства на окупованих територіях; незаконне переміщення та депортація дітей з окупованих територій; незаконне усиновлення та передача українських дітей до російських сімей; надання дітям громадянства російської федерації; використання українських дітей у пропаганді; вербування дітей за допомогою месенджерів та соціальних мереж з метою вчинення ними протиправних дій (підпалів, виготовлення та закладення вибухонебезпечних пристроїв, надання інформації щодо об'єктів

⁴ Офіційний сайт Офісу Генерального прокурора. URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/yuvenalni-prokurori-631-ditina-zaginula-v-ukrayini-vnaslidok-zbroinoyi-agresiyi-rf>

⁵ Діти війни. URL: <https://childrenofwar.gov.ua/>

⁶ Офіційний сайт Офісу Генерального прокурора. URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/yuvenalni-prokurori-631-ditina-zaginula-v-ukrayini-vnaslidok-zbroinoyi-agresiyi-rf>

⁷ Поверніть дітей UA. URL: <https://www.bringkidsback.org.ua/>

критично важливої інфраструктури, а також переміщення та розташування українських військових).

Основним фактором, який інтенсифікує кримінально-протиправну діяльність щодо дітей є складнощі, пов'язані із розшуком дітей на території російської федерації (особливо, якщо вони позбавлені батьківського піклування), однією з причин чого є зміна особистих даних таких дітей⁸. Крім того, на сьогодні, проблемним питанням є забезпечення законних прав та інтересів дітей, які перебувають на тимчасово окупованих територіях у зв'язку із неможливістю виконання своїх повноважень на вказаних територіях державними органами України.

З метою захисту дітей від можливих протиправних посягань і загроз їхньому життю, державою здійснюється примусова евакуація дітей, які мешкають на територіях, наближених до зони бойових дій. Однак, проблемними питаннями, що виникають під час проведення такої евакуації є, зокрема, відмова законних представників від евакуації дітей. Попри те, що законодавством передбачено, що відмова не допускається, однак наявні випадки, коли законні представники дітей їх переховують, ухиляючись від евакуації. Також є випадки повернення до населених пунктів, у яких проводиться евакуація у примусовий спосіб дітей, які були раніше евакуйовані із відповідної території (зафіксовані випадки смерті та поранень після повернення)⁹. В такому випадку, батьки (або законні представники) перебуваючи разом із дітьми на територіях, наближених до лінії фронту та зони проведення активних бойових дій, не тільки перебувають під постійними обстрілами в небезпечних умовах, що становлять безпосередню загрозу життю або здоров'ю дитини, а й постійно змушені переховуватись у підвалах будинків або укриттях без їжі, води, тепла та інших необхідних ресурсів та базових потреб для життя, що говорить про наближення до гуманітарної катастрофи.

Слід зауважити, що ще гіршою є ситуація на тимчасово окупованих територіях, які не підконтрольні Україні, через що неможливим є виявлення та встановлення усіх фактів порушення прав дітей, зокрема

⁸ Назимко Є.С., Пономарьова Т.І. Організаційно-правове та віктимологічне забезпечення захисту дітей від примусової депортації та сексуального насильства в умовах воєнного стану. Захист прав дитини в умовах воєнного стану : колективна монографія. Львів – Торунь : Liha-Pres, 2024. 228 с. С. 86. URL: <http://catalog.liha-pres.eu/index.php/liha-pres/catalog/view/330/9710/21848-1>

⁹ Щорічна доповідь Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини про стан додержання та захисту прав і свобод людини і громадянина в Україні у 2024 році. С. 106-107. URL: https://www.ombudsman.gov.ua/storage/app/media/uploaded-files/%D0%A9%D0%BE%D1%80%D1%96%D1%87%D0%BD%D0%B0_%D0%B4%D0%BE%D0%BF%D0%BE%D0%B2%D1%96%D0%B4%D1%8C_%D0%A3%D0%BF%D0%BE%D0%B2%D0%BD%D0%BE%D0%B2%D0%B0%D0%B6%D0%B5%D0%BD%D0%BE%D0%B3%D0%BE_2024_%D1%80%D0%BE%D1%86%D1%96.pdf

вчинення щодо них насильницьких злочинів. Вчинення насильства, експлуатації та жорстокого поводження до дітей не є винятком, адже офіційна статистика говорить, що за період війни постраждали від сексуального насильства – 20 дітей¹⁰. Діти ставали свідками катувань, вбивств та зґвалтувань членів сім'ї та близьких, що вчинялися російськими військовими під час захвату українських територій. Щодо цього Томіна В.Ю. наголошує, що війна залишає глибокі травми у психіці дітей, тому держава зобов'язана створювати умови для їхньої реабілітації та соціалізації. Реабілітаційні центри, психологічні служби, школи та освітні установи повинні бути обладнані для надання допомоги дітям, що пережили військові дії¹¹.

Вивчаючи проблеми захисту прав дитини в умовах війни науковці акцентують увагу на необхідності у посиленні механізму захисту дітей як шляхом удосконалення національних законодавчих та інших нормативно-правових актів (зокрема приведення їх у відповідність міжнародним правовим документам), так і через укладення стратегій, основною метою яких має бути створення алгоритму захисту дітей від віктимізації, вторинної віктимізації та, за необхідності, реінтеграції неповнолітніх жертв кримінальних правопорушень у суспільство та подолання інших тяжких наслідків військової агресії російської федерації проти України¹².

В свою чергу, Томіна В.Ю. говорить про існування наступних проблем та викликів захисту прав дитини в умовах воєнного стану: 1) недостатнє фінансування. Однією з основних проблем є брак фінансових ресурсів на повноцінний захист прав дітей. Багато соціальних програм зазнають скорочення через військові витрати, що ускладнює доступ до якісної освіти, охорони здоров'я та соціальної допомоги; 2) обмеженість інфраструктури. Воєнні дії часто призводять до руйнування інфраструктури, включаючи школи, лікарні та дитячі установи. Це створює додаткові труднощі у забезпеченні доступу до базових послуг для дітей, які проживають у зонах активних бойових дій; 3) відсутність координації між державними та міжнародними органами.

¹⁰ Діти війни. URL: <https://childrenofwar.gov.ua/>

¹¹ Томіна В.Ю. Проблеми захисту прав дитини в умовах правового режиму воєнного стану. Захист прав дитини в умовах воєнного стану : колективна монографія. Львів – Торунь : Liha-Pres, 2024. 228 с. С. 216. URL: <http://catalog.liha-pres.eu/index.php/liha-pres/catalog/view/330/9716/21854-1>

¹² Назимко Є.С., Пономарьова Т.І. Організаційно-правове та віктимологічне забезпечення захисту дітей від примусової депортації та сексуального насильства в умовах воєнного стану.. Захист прав дитини в умовах воєнного стану : колективна монографія. Львів – Торунь : Liha-Pres, 2024. 228 с. С. 93. URL: <http://catalog.liha-pres.eu/index.php/liha-pres/catalog/view/330/9710/21848-1>

Ще однією проблемою є недостатня координація між державними та міжнародними організаціями у питанні надання допомоги дітям¹³.

2. Гарантії захисту прав дитини в умовах війни

Особлива вразливість дітей зумовлена їхнім недостатнім фізичним і психічним розвитком, через що вони не здатні самостійно захищати свої права та інтереси. Тому захист прав дитини є одним із основних завдань як міжнародного співтовариства, так і кожної окремо взятої держави. Очевидно, що ставлення до дітей та повага до їхньої гідності є показником гуманності та рівня цивілізованості країни¹⁴. Слід зауважити, що права дітей є достатньо визначеними та регламентованими не тільки міжнародно-правовими актами, а й вітчизняним законодавством:

1. Конвенцією Організації Об'єднаних Націй про права дитини (1989) визначено, що кожна дитина має невід'ємне право на життя, а держава забезпечує у максимально можливій мірі виживання і здоровий розвиток дитини та зобов'язується забезпечити дитині такий захист і піклування, які необхідні для її благополуччя. Крім того, Конвенцією чітко вказано на обов'язок держав вживати всіх можливих заходів з метою забезпечення захисту дітей, яких торкається збройний конфлікт, та догляду за ними, а також зобов'язанні поважати норми міжнародного гуманітарного права, що застосовуються до них у випадку збройних конфліктів і мають відношення до дітей, та забезпечувати їх додержання, вжиття всіх можливих заходів для забезпечення того, щоб особи, які не досягли 15-річного віку, не брали безпосередньої участі у воєнних діях¹⁵.

2. Загальною декларацією прав дитини (1959) встановлено, що дитині законом та іншими засобами має бути забезпечений спеціальний захист і надані можливості та сприятливі умови, що дадуть їй змогу розвиватися фізично, розумово, морально, духовно та соціально, здоровим і нормальним шляхом, в умовах свободи та гідності, а також користуватися правами соціального забезпечення¹⁶.

3. Відповідно до Конституції України, дитині гарантовано такі права, як: право на життя та обов'язок держави – захищати права дитини (ст. 27); право на соціальний захист (ст. 46); право на достатній життєвий

¹³ Томіна В.Ю. Проблеми захисту прав дитини в умовах правового режиму воєнного стану. Захист прав дитини в умовах воєнного стану : колективна монографія. Львів – Торунь : Liha-Pres, 2024. 228 с. С. 216 URL: <http://catalog.liha-pres.eu/index.php/liha-pres/catalog/view/330/9716/21854-1>

¹⁴ Томіна В.Ю. Проблеми захисту прав дитини в умовах правового режиму воєнного стану. Захист прав дитини в умовах воєнного стану : колективна монографія. Львів – Торунь : Liha-Pres, 2024. 228 с. С. 206. URL: <http://catalog.liha-pres.eu/index.php/liha-pres/catalog/view/330/9716/21854-1>

¹⁵ Конвенція про права дитини : постанова ВР України від 27.02.91 № 789-XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text

¹⁶ Загальна декларація прав дитини : резолюція Генеральної Асамблеї ООН від 20.11.1959 № 1386 (XIV). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_384#Text

рівень, що включає достатнє харчування, одяг, житло (ст. 48); право на охорону здоров'я та медичну допомогу (ст. 49); право на охорону дитинства та сім'ю (ст. 51); рівність у правах незалежно від походження, право на захист від будь-якого насильства та експлуатації (ст. 52); право на освіту (ст. 53)¹⁷.

Важливе значення в умовах збройної агресії російської федерації проти України мають міжнародно-правові норми, що визначають основні засади міжнародного гуманітарного права та визначають право дітей на захист, охорону їх життя і здоров'я в умовах війни. Так, Конвенцією про права дитини (1995) закріплено положення щодо вжиття всіх можливих заходів з метою забезпечення захисту дітей, яких торкається збройний конфлікт, та догляду за ними, а також зобов'язанні поважати норми міжнародного гуманітарного права, що застосовуються до них у випадку збройних конфліктів і мають відношення до дітей, та забезпечення їх додержання (ст. 38)¹⁸.

Аналіз міжнародних нормативно-правових актів дає змогу дійти висновку, що діти, які зростають в умовах воєнного стану захищені нормами міжнародного права¹⁹. Проте, слід констатувати, що країна-агресор ігнорує приписи міжнародного гуманітарного права, зокрема положення Женевської конвенції про захист цивільного населення під час війни (1949), якою визначено основоположні засади захисту прав дитини в умовах воєнного стану, а саме: забезпечення евакуації дітей з обложених або оточених зон (ст. 17); вжиття заходів для того, щоб діти віком до 15 років, які осиротіли чи були розлучені зі своїми сім'ями внаслідок війни, не залишалися напризволяще та були забезпечені необхідними умовами для освіти та підтримання культурних традицій (ст. 24); заборона змінення громадянського статусу дитини або внесення їх до списків підконтрольних окупаційній державі формувань або організацій (ст. 50)²⁰.

Додатковим протоколом до Женевських конвенцій від 12.08.1949 року, що стосується захисту жертв збройних конфліктів неміжнародного характеру (Протокол II), дітям забезпечується необхідні піклування та допомога, зокрема: вони отримують освіту, включаючи релігійне й моральне виховання, згідно з побажаннями їх батьків або, в разі відсутності батьків, тих осіб, які опікуються ними;

¹⁷ Конституція України прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України від 28.06.1996. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>

¹⁸ Конвенція про права дитини : постанова ВР України від 27.02.91 № 789-XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text

¹⁹ Корнієнко М.В., Сухарева А.О. Дотримання та захист прав дітей в умовах воєнного стану : роль поліцейських ювенальної превенції. Південноукраїнський правничий часопис. 2023. № 3. С. 9–13. URL: <http://www.sulj.oduvs.od.ua/archive/2023/3/2.pdf>

²⁰ Женевська конвенція про захист цивільного населення під час війни від 12.08.1949 : указ ПБР УРСР від 03.07.1954. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154#Text

живаються всі необхідні заходи для сприяння возз'єднання сімей; діти, які не досягли п'ятнадцятирічного віку, не підлягають вербуванню у збройні сили або групи, та їм не дозволяється брати участь у воєнних діях; особливий захист дітей, які не досягли п'ятнадцятирічного віку, продовжує застосовуватися до них, якщо вони беруть безпосередню участь у воєнних діях, у супереч вищевикладених положень і потраплять у полон²¹.

Однак, не зважаючи на таке визначення та механізми захисту прав дитини, які передбачені міжнародним гуманітарним правом, в умовах збройної агресії російської федерації проти України основоположні права дітей перебувають під постійною загрозою. Не можемо не погодитись з Ганенко І.С., яка вказує, що значна кількість українських дітей в ході російсько-української війни зазнала порушення таких прав, як: право на життя та здоров'я, право на освіту, право на сім'ю, право на повагу до честі та гідності, право на безпечне для життя та навчання середовище, право на розвиток, право на громадянство, право на індивідуальність та національну самоідентичність, право на особисту недоторканість, право знати своїх батьків, право перебувати в громаді, право на захист від жорстокого поводження та насильства тощо²². А тому, на сьогодні, виникає потреба в розробці дієвого механізму захисту прав дітей в умовах війни, особливо, таких як: право на особисте життя та захист від посягання на нього, право на розвиток, здоров'я, турботу, право на відпочинок та на дозвілля, право на освіту і родину, право на житло та безпечні умови проживання, інформацію тощо²³.

Захист прав дітей в умовах збройної агресії реалізується за допомогою проведення таких заходів: 1) забезпечення державою безпечних умов навчання та доступу до освіти; 2) обов'язкова евакуація із зон, наближених до проведення бойових дій; 3) повернення дітей, депортованих із тимчасово окупованих територій до російської федерації; 4) відновлення правоохоронними органами і соціальними службами порушених прав дитини.

У сфері захисту прав дитини значну роль відіграють правоохоронні органи, зокрема Національна поліція України, що здійснює безпосередній захист дитини від протиправних посягань, а також

²¹ Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12.08.1949, що стосується захисту жертв збройних конфліктів неміжнародного характеру (Протокол II) від 08.06.1977: указ Президії Верховної Ради УРСР від 18.08.1989 № 7960-XI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_200#Text (дата звернення 04.06.2025).

²² Ганенко І.С. Нормативно-правова основа захисту прав дітей в умовах воєнного стану. Захист прав дитини в умовах воєнного стану : колективна монографія. Львів – Торунь : Liha-Pres, 2024. 228 с. С. 29 URL: <http://catalog.liha-pres.eu/index.php/liha-pres/catalog/view/330/9704/21842-1>

²³ Василенко В. М., Яценко В. П. Щодо реалізації механізму захисту прав дитини в Україні. Захист прав дитини в умовах воєнного стану : колективна монографія. Львів – Торунь : Liha-Pres, 2024. 228 с. С. 1. URL: <http://catalog.liha-pres.eu/index.php/liha-pres/catalog/view/330/9704/21842-1>

превентивну діяльність щодо попередження вчинення протиправних діянь відносно дітей та вчинення кримінальних правопорушень дітьми. Уповноважений з прав людини Верховної ради України та Уповноважений Президента України з прав дитини здійснюють реалізацію державної політики щодо захисту прав дитини, контроль за додержанням, захист та поновлення порушених прав дітей. Діяльність соціальних служб у справах дітей спрямована на виявлення дітей, які перебувають у тяжких життєвих обставинах та сприяння поліпшенню умов їх життя та перебування, забезпечення необхідних умов для життя, навчання і розвитку дитини.

Державні та правоохоронні органи здійснюють захист дітей від насильницьких злочинів та протиправних посягань, сприяють скорішому відновленню порушених прав дітей та реалізують заходи щодо виявлення причин і умов порушення прав дитини (перебування дитини в населених пунктах, наближених до проведення активних бойових дій та лінії фронту, проживання в небезпечних для життя і здоров'я умовах, неможливості доступу до освіти, медичного забезпечення та отримання гуманітарної допомоги). В таких випадках здійснюється примусова евакуація із забезпеченням дитині належних умов життя та доступу до освіти.

Міжнародні правозахисні органи (Комітет ООН з прав дитини, Рада Безпеки ООН, Європейський суд з прав людини, Бюро демократичних інститутів і прав людини Організації з безпеки і співробітництва в Європі, Міжнародний кримінальний суд) та міжнародні організації (Юнісеф, Міжнародна правозахисна організація Human Rights Watch, Save the Children) здійснюють моніторинг та контроль у сфері захисту прав людини, зокрема дітей, а також фіксують факти порушення основоположних прав дітей та міжнародного гуманітарного права.

З перших днів війни у співпраці з міжнародними партнерами держава розробляє та впроваджує програми, які спрямовані на захист прав дітей та надання гуманітарної, правової, психологічної, соціальної допомоги останнім. Національними та міжнародним законодавством передбачено механізми захисту прав дітей під час воєнного стану²⁴. Зокрема, Міністерством внутрішніх справ України здійснюється реалізація багатокomпонентного проєкту «Безпечне дитинство», в тому числі проєкту «Безпечна школа», сутність якого полягає в посиленні поліцейської присутності в закладах освіти, зокрема, ювенальних поліцейських, шкільних офіцерів поліції, поліції охорони. Державною міграційною службою України проводиться робота із налагодження комунікації та міжнародної допомоги у питаннях повернення українських дітей на територію України. Національною поліцією

²⁴ Корнієнко М.В., Сухарева А.О. Дотримання та захист прав дітей в умовах воєнного стану : роль поліцейських ювенальної превенції. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2023. № 3. С. 12. URL: <http://www.sulj.oduvs.od.ua/archive/2023/3/2.pdf> (дата звернення 04.06.2025).

України здійснюються заходи щодо реалізації завдань під час організації та проведення евакуації дітей з населених пунктів, які знаходяться в місцях проведення бойових дій, для забезпечення їх основоположних прав²⁵.

Одним із способів захисту прав дитини в умовах воєнного стану є примусова евакуація, яка здійснюється з метою охорони життя та здоров'я дитини, гарантування її безпеки та недопущення порушення прав. Відповідно до Порядку проведення евакуації у разі загрози виникнення або виникнення надзвичайних ситуацій, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 30.10.2013 № 841 дітей, які перебувають у зоні воєнних дій і збройних конфліктів, в умовах воєнного стану обласні військові адміністрації за погодженням з органами військового командування на відповідній території та Координаційним штабом з проведення евакуаційних заходів та ефективного реагування на масове переміщення населення, утвореним Кабінетом Міністрів України, можуть прийняти рішення про проведення обов'язкової евакуації в примусовий спосіб дітей з їх батьками, особами, які їх замінюють, або іншими законними представниками з окремого населеного пункту в місцевості, де ведуться бойові дії²⁶. Крім того, постановою Кабінету Міністрів України «Про тимчасове переміщення (евакуацію) дітей та осіб, які проживають або зараховані до закладів різних типів, форм власності та підпорядкування на цілодобове перебування, та їх повернення від 01.06.2023 № 546 передбачено механізм забезпечення безпеки дітей та осіб, які проживають або зараховані на цілодобове перебування до закладів різних типів, форм власності та підпорядкування, під час воєнного стану шляхом вжиття у разі потреби заходів до їх тимчасового переміщення (евакуації), забезпечення розміщення, належного догляду, виховання, а також повернення за місцем їх постійного проживання (перебування), а в разі виїзду за межі України – в Україну²⁷.

Станом на 31.12.2024 року у примусовий спосіб з територій, де оголошено евакуацію, за 2024 рік було евакуйовано 14184 дитини, ще 152 дитини потребують евакуації, зокрема із: Донецької області евакуйовано 13 352 дитини, потребують евакуації 101 дитина; Сумської

²⁵ Мердова О.М. Особливості діяльності Міністерства внутрішніх справ України у сфері захисту прав дітей в умовах воєнного стану. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 5. С. 475. URL: <https://rep.dnuvs.ukr.education/server/api/core/bitstreams/3345c56d-5352-4a13-bf7e-7b2b5ea5b77b/content> (дата звернення 04.06.2025).

²⁶ Про затвердження Порядку проведення евакуації у разі загрози виникнення або виникнення надзвичайних ситуацій : постанова Кабінету Міністрів України від 30.10.2013 № 841. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/841-2013-%D0%BF#Text>

²⁷ Про тимчасове переміщення (евакуацію) дітей та осіб, які проживають або зараховані до закладів різних типів, форм власності та підпорядкування на цілодобове перебування, та їх повернення : постанова Кабінету Міністрів України від 01.06.2023 № 546. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/546-2023-%D0%BF#Text>

області евакуйовано 761 дитину, потребують евакуації 16 дітей; Харківської області евакуйовано 71 дитину, потребують евакуації 35 дітей²⁸. Примусова евакуація дітей з територій, наближених до зони проведення активних бойових дій та лінії фронту є необхідним кроком з метою захисту їх життя і здоров'я.

На сьогодні, як державою, так і міжнародними інституціями та правозахисними організаціями здійснюються заходи щодо повернення до України дітей, депортованих із тимчасово окупованих територій до російської федерації. Так, відповідно до офіційних даних у період з 24.02.2022 по 21.09.2025 року незаконно депортовано 19546 дітей (повернуто з депортації 1605 дітей)²⁹. Слід зазначити, що з метою узгодження національного кримінального законодавства із нормами міжнародного права здійснено доповнення Кримінального кодексу України ст. 442-1 «Злочини проти людяності» відповідно до якої депортація населення, тобто примусового і за відсутності підстав, передбачених міжнародним правом, переміщення (виселення) відповідної групи осіб з території, на якій вони законно перебували, на територію іншої держави³⁰ тягне за собою настання кримінальної відповідальності.

Повернення дітей до України є необхідним кроком для їх захисту від насильства та експлуатації з боку російської федерації, забезпечення українським дітям возз'єднання з сім'єю та гарантування умов для освіти та розвитку дитини.

ВИСНОВКИ

Діти є категорією населення, які потребують особливої уваги та захищеності в умовах війни, гарантування дотримання їх прав та інтересів. Захист прав дітей в умовах збройної агресії реалізується за допомогою проведення таких заходів: 1) забезпечення державою безпечних умов навчання та доступу до освіти; 2) обов'язкова евакуація із зон, наближених до проведення бойових дій; 3) повернення дітей, депортованих до російської федерації із тимчасово окупованих територій; 4) відновлення правоохоронними органами і соціальними службами порушених прав дитини.

У сфері захисту прав дитини значну роль відіграють правоохоронні органи, зокрема Національна поліція України, що здійснює

²⁸ Щорічна доповідь Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини про стан дотримання та захисту прав і свобод людини і громадянина в Україні у 2024 році. С. 106. URL: https://www.ombudsman.gov.ua/storage/app/media/uploaded-files/%D0%A9%D0%BE%D1%80%D1%96%D1%87%D0%BD%D0%B0_%D0%B4%D0%BE%D0%BF%D0%BE%D0%B2%D1%96%D0%B4%D1%8C_%D0%A3%D0%BF%D0%BE%D0%B2%D0%BD%D0%BE%D0%B2%D0%B0%D0%B6%D0%B5%D0%BD%D0%BE%D0%B3%D0%BE_2024_%D1%80%D0%BE%D1%86%D1%96.pdf

²⁹ Поверніть дітей UA. URL: <https://www.bringkidsback.org.ua/>

³⁰ Кримінальний кодекс України : закон України від 05.04.2001 № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>

безпосередній захист дитини від протиправних посягань, а також превентивну діяльність щодо попередження вчинення протиправних діянь відносно дітей та вчинення кримінальних правопорушень дітьми. Уповноважений з прав людини Верховної ради України та Уповноважений Президента України з прав дитини здійснюють реалізацію державної політики щодо захисту прав дитини, контроль за додержанням, захист та поновлення порушених прав дітей. Діяльність соціальних служб у справах дітей спрямована на виявлення дітей, які перебувають у тяжких життєвих обставинах та сприяння поліпшенню умов їх життя та перебування, забезпечення необхідних умов для життя, навчання і розвитку дитини.

Отже, на сьогодні, необхідним є запровадження та реалізація державних програм щодо захисту основоположних прав та інтересів дітей від протиправних посягань в умовах війни, повернення депортованих дітей до України, здійснення заходів щодо психологічної підтримки та реабілітації дітей, які постраждали від кримінально-протиправних посягань в умовах війни.

АНОТАЦІЯ

Досліджено правові основи захисту прав дітей в умовах війни, розглянуто проблеми та гарантії захисту прав дітей. Визначено міжнародно-правові та національні механізми захисту прав дітей в умовах війни. Акцентовано увагу на тому, що діти є найбільш вразливою категорією населення, які в складних ситуаціях та таких, що загрожують їх безпеці, життю і здоров'ю не здатні приймати самостійні рішення та захищати свої права від протиправних посягань, а тому права дітей мають бути не тільки гарантованими міжнародно-правовими актами та національним законодавством, а й захищеними державними, правоохоронними органами та правозахисними організаціями. Розглянуто заходи, які здійснюються державними та правоохоронними органами з метою захисту прав дітей, а також поновлення порушених прав дітей. Окреслено значення Національної поліції України, Уповноваженого з прав людини Верховної ради України та Уповноваженого Президента України з прав дитини, соціальних служб у справах дітей, міжнародних правозахисних органів та організацій у захисті прав дітей.

Література

1. Василенко В. М., Яценко В. П. Щодо реалізації механізму захисту прав дитини в Україні. Захист прав дитини в умовах воєнного стану : колективна монографія. Львів – Торунь : Liha-Pres, 2024. 228 с. С. 1–16. URL: <http://catalog.liha-pres.eu/index.php/liha-pres/catalog/view/330/9704/21842-1>
2. Ганенко І.С. Нормативно-правова основа захисту прав дітей в умовах воєнного стану. Захист прав дитини в умовах воєнного стану :

колективна монографія. Львів – Торунь : Liha-Pres, 2024. 228 с. С. 28–44
URL: <http://catalog.liha-pres.eu/index.php/liha-pres/catalog/view/330/9706/21844-1>

3. Діти війни. URL: <https://childrenofwar.gov.ua/>

4. Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12.08.1949, що стосується захисту жертв збройних конфліктів неміжнародного характеру (Протокол II) від 08.06.1977 : указ Президії Верховної Ради УРСР від 18.08.1989 № 7960-XI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_200#Text

5. Женевська конвенція про захист цивільного населення під час війни від 12.08.1949 : указ ПВР УРСР від 03.07.1954. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154#Text

6. Загальна декларація прав дитини (1959) : резолюція Генеральної Асамблеї ООН від 20.11.1959 № 1386 (XIV). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_384#Text

7. Конвенція про права дитини : постанова ВР України від 27.02.91 № 789-XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text

8. Конституція України прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України від 28.06.1996. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>

9. Корнієнко М.В., Сухарева А.О. Дотримання та захист прав дітей в умовах воєнного стану : роль поліцейських ювенальної превенції. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2023. № 3. С. 9–13. URL: <http://www.sulj.oduvs.od.ua/archive/2023/3/2.pdf>

10. Кримінальний кодекс України : закон України від 05.04.2001 № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>

11. Мердова О.М. Особливості діяльності Міністерства внутрішніх справ України у сфері захисту прав дітей в умовах воєнного стану. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 5. С. 474–477. URL: <https://rep.dnuvs.ukr.education/server/api/core/bitstreams/3345c56d-5352-4a13-bf7e-7b2b5ea5b77b/content>

12. Назимко Є.С., Пономарьова Т.І. Організаційно-правове та віктимологічне забезпечення захисту дітей від примусової депортації та сексуального насильства в умовах воєнного стану.. Захист прав дитини в умовах воєнного стану : колективна монографія. Львів – Торунь : Liha-Pres, 2024. 228 с. С. 83–95. URL: <http://catalog.liha-pres.eu/index.php/liha-pres/catalog/view/330/9710/21848-1>

13. Офіційний сайт Офісу Генерального прокурора / URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/yuvenalni-prokurori-631-ditina-zaginula-v-ukrayini-vnaslidok-zbroinoyi-agresiyi-rf>

14. Поверніть дітей UA. URL: <https://www.bringkidsback.org.ua/>

15. Про затвердження Порядку проведення евакуації у разі загрози виникнення або виникнення надзвичайних ситуацій : постанова Кабінету Міністрів України від 30.10.2013 № 841. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/841-2013-%D0%BF#Text>

16. Про охорону дитинства : закон України від 26.04.2001 № 2402-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14#Text>

17. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 14 вересня 2020 року "Про Стратегію національної безпеки України" : указ Президента України від 14.09.2020 № 392/2020. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/392/2020?find=1&text=%D0%B4%D0%B8%D1%82%D0%B8%D0%BD#w1_1

18. Про тимчасове переміщення (евакуацію) дітей та осіб, які проживають або зараховані до закладів різних типів, форм власності та підпорядкування на цілодобове перебування, та їх повернення : постанова Кабінету Міністрів України від 01.06.2023 № 546. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/546-2023-%D0%BF#Text>

19. Томіна В.Ю. Проблеми захисту прав дитини в умовах правового режиму воєнного стану. Захист прав дитини в умовах воєнного стану : колективна монографія. Львів – Торунь : Liha-Pres, 2024. 228 с. С. 206–220. URL: <http://catalog.liha-pres.eu/index.php/liha-pres/catalog/view/330/9716/21854-1>

20. Щорічна доповідь Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини про стан дотримання та захисту прав і свобод людини і громадянина в Україні у 2024 році. URL: https://www.ombudsman.gov.ua/storage/app/media/uploaded-files/%D0%A9%D0%BE%D1%80%D1%96%D1%87%D0%BD%D0%B0_%D0%B4%D0%BE%D0%BF%D0%BE%D0%B2%D1%96%D0%B4%D1%8C_%D0%A3%D0%BF%D0%BE%D0%B2%D0%BD%D0%BE%D0%B2%D0%B0%D0%B6%D0%B5%D0%BD%D0%BE%D0%B3%D0%BE_2024_%D1%80%D0%BE%D1%86%D1%96.pdf

Інформація про автора:
Войчишена Марина Вадимівна,

доктор філософії,
старший викладач кафедри кримінального процесу
та криміналістики
факультету підготовки фахівців

для органів досудового розслідування
Донецького державного університету внутрішніх справ
вул. Велика Перспективна, 1, м. Кропивницький, 25000, Україна